

runmuş, Resûlullah'tan sonra en faziletli insan vasfını taşımasının zarureti belirtilmekte, ardından Hz. Ali'nin imâmetine sünnetten, bazı âyetlerin işaretinden ve Ali'nin olağan üstü davranışlarından deliller getirilmektedir. Fiilen imâmete geçirilen ilk üç halifenin Câhiliye döneminde puta tapması yüzünden zulme bulaştığı ve bunun ilâhî bir emanet olan imâmetle bağdaşmadığı ileri sürülmektedir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfet dönemlerinde -müellife göre- işledikleri hatalar zikredilmektedir. Beşinci bölümde Hz. Ali'ye gaybdan haber verme, "mûcize"ler gösterme, peygamberlere eşit bir konumda bulunma gibi özellikler nisbet edilmekte, on iki imamın diğer on birinin imâmetine dair mütevâtir naslar bulunduğu ve onların da mâsum kabul edildiği, Hz. Ali'ye karşı savaşanların kâfir, ona muhalefet edenlerin fâsık sayıldığı iddia edilmektedir. Altıncı bölümde müellif âlemin fâni oluşunu, cismanî ikinci bir âlemin meydana getirilmesinin aklen mümkün, naklen vâcip olduğunu kaydedip mü-kâfat, azap ve tövbe kavramlarını açıklamaktadır. Kabir azabının da aklen mümkün ve naklen sabit görüldüğünü, mîzan, sırat ve hesaba çekilme hususunun naslarda yer aldığını, cennetle cehennemin halen mevcut bulunduğunu zikretmektedir. Daha sonra iman, küfür, nifak ve fıs-kın tanımı yapılmakta, fâsıkın mümin nite-liği taşıdığı söylenmekte ve eser emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin kısa açıklamasıyla sona ermektedir.

Tecrîdü'l-i'tikâd, İmâmiyye Şiası'nın akaid konularına ilişkin düşüncelerini felsefî açıdan ele alan ilk eserdir. Eserde "nas" anlamında "sem'" kelimesi kullanılmışsa da imâmetle âhirete dair bölüm dışında âyet ve hadisler atıf yapılmamıştır. Muh-tevanın yarısını oluşturan felsefî-mantikî konularla imâmet bölümü nisbeten geniş tutulmuştur. Temel İslâmî ilimlerin yanı sıra felsefe ve astronomi alanında da önemli çalışmaları bulunan Nasîrüddîn-i Tûsî'nin imâmet konusunda duygusal davranması erken dönemlerden itibaren yadrganmıştır. Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *Tecrîdü'l-i'tikâd*'a yazdığı şerhin sonunda hocası Kutbüddîn-i Şîrâzî'den naklen belirttiğine göre onun döneminde *Tecrîd* metni-nin Tûsî'ye aidiyeti tartışılmış, Şîrâzî, Tûsî'nin oğlu Asilüddin'e sormuş, o da imâmet bahsine kadar olan kısmı babasının kaleme aldığını, ardından gelen iki bölümün İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325) tarafından ilâve edildiğini söylemiştir. Ancak Taşköprizâde Kemâleddin Meh-

med Efendi ile babası Ahmed Efendi âlimler çoğunluğunun kanaatine uyarak bu ri-vayeti benimsememiş ve Tûsî'nin kendisine yakışmayan başka davranışlarının da olduğuna işaret etmişlerdir (*Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 344-345). Kitapta asıl akaid konularını oluşturan meselelerde anlaşılması güç çok kısa ifade veya işaretlerle yetinilmiştir. *Tecrîdü'l-i'tikâd*'ın birçok yazma nüshasından 669 (1270) tarihli Tahran nüshasının müellife aidiyeti kuvvetle muhtemeldir (Tahran, Kitâbhâne-i Mec-lis-i Şûrâ; mikrofilmli Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 5066). Köprülü Kütüphanesi ile (Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1589, vr. 121-126, istinsah tarihi 754 [1353]) Yezd Ali Ulûmî Kütüphanesi'nde (nr. 447, istinsah tarihi 859 [1455]; mikrofilmli Tahran Üniversitesi Ktp., nr. 5825) bulunan nüshalar da önemlidir (nüshaları ve baskıları için bk. *Tecrîdü'l-i'tikâd*, neşredenin girişi, s. 76-78). Eserin ayrıca İstanbul'da on üçü Süleymaniye'de olmak üzere Nuruosmaniye, Beyazıt Devlet, Köprülü ve Râgıp Paşa kütüphanelerinde yirmi nüshası mevcuttur.

Şii ve Sünnî âlimlerinin dikkatini çeken *Tecrîdü'l-i'tikâd* üzerine şerh ve hâşiyeler yazılmıştır (Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 531-540). Bunlardan *Keşfü'z-zunûn*'da kaydedilenlerin sayısı elli civarındadır. Tûsî'nin özellikle astronomi alanındaki çalışmalarıyla şöhret bulması, risâlenin açıklanmaya muhtaç şekilde veciz yazılması, Sünnî âlimlerinin eserde imâmet konusundaki tarafgir görüşleri eleştirme arzusu, şerh ve hâşiyeye yazarlarının kendi aralarında imâmet hususunda tartışmaya girmeleri eserin uzun zaman gündemde kalmasını sağlamıştır. Eserin şerhlerinden İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecdî'l-i'tikâd*'ı (Bombay 1310; nşr. İbrâhim Mûsevî Zencânî, Beyrut 1399/1979; nşr. Hasan Hasanzâde Âmulî, Kum 1407; Âyetullah Ebü'l-Hasan Şa'rânî'nin Farsça tercümesi, Tahran 1376), Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî'nin *Teşyîdü'l-kavâ'id fî şerhi Tecdî'l-i'tikâd*'i (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2276), Ali Kuşçu'nun *eş-Şerhu'l-cedîd 'ale't-Tecdî*'i (Tahran 1285; Tebriz 1301) ve Abdürrezâk b. Ali el-Lâhicî'nin *Şevâriku'l-ilhâm*'ı (Tahran 1280) önemli kabul edilmektedir (*Tecrîdü'l-i'tikâd*, neşredenin girişi, s. 79-81). Bunlardan Şemseddin el-İsfahânî'ye ait şerh *eş-Şerhu'l-kadîm* diye meşhur olmuş, eserde Tûsî'nin imâmet anlayışı eleştirilmiştir. *eş-Şerhu'l-kadîm* için de hâşiyeler kaleme alınmış, bunların arasında Seyyid Şerîf el-Cür-cânî'nin *Hâşiyetü't-Tecdî*'i yaygınlık ka-

zanmış ve özellikle Osmanlı medresele-rinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ali Kuşçu'nun şerhi *eş-Şerhu'l-cedîd* adıyla şöhret bulmuş, bununla ilgili birçok hâşiyeye ve ta'likât yazılmıştır. Celâleddin ed-Devvânî'nin telif ettiği hâşiyeye karşılık Mîr Sadreddîn-i Şîrâzî tarafından kaleme alınan ve eleştiriler içeren şerhe Devvânî cevap yazmış, Şîrâzî cevap mahiyetinde bir hâşiyeye daha yazmış, Devvânî'nin buna yönelik reddiyesine ise o sıralarda Şîrâzî ve-fat ettiğinden oğlu Mîr Gıyâseddin Mansûr karşılık vermiştir. *Tecrîdü'l-i'tikâd*'ın muhtevasına dair ilmî tartışmaları Mîr Gıyâseddin Mansûr *Muhâkemât 'alâ şerhi't-Tecdî*'inde (DİA, XXX, 127) ve Osmanlı âlimlerinden Hâfız-ı Acem *Muhâ-kemetü't-Tecdî* adlı eserinde değerlendirilmiştir (a.g.e., XV, 82-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Nasîrüddîn-i Tûsî, *Tecrîdü'l-i'tikâd* (nşr. M. Cevâd Hüseyinî), Kum 1407, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 41, 71-97, 101; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 344-345; *Keşfü'z-zunûn*, I, 346-351; Serkis, *Mu'cem*, II, 1250-1251; *İzâhu'l-meknûn*, I, 228; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şürûh ve'l-havâşî*, Ebûzâbi 1425/2004, I, 531-540; Metin Yurdağur, *Bibliyografik Bir Kelâm Tarihi Denemesi*, İstanbul 1989, s. 57-59; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara 1980, s. 276-277; M. Hüseyin Rûhânî, "Tecdîdü'l-kelâm fî şerhi 'akâyidi'l-İslâm", *DMT*, IV, 119; Ömer Faruk Akün, "Hâfız-ı Acem", *DİA*, XV, 82-83; H. Daiber, "al-Tûsî, Naşir al-Din", *EI*² (İng.), X, 748, 749; Rıza Muhammedzâde, "Tecdîdü'l-i'tikâd", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1380/2002, VI, 577-579; Ahad Ferâmerz Karamelikî, "Tecdîdü'l-i'tikâd", *DMBİ*, XIV, 579-582.

BEKİR TOPALOĞLU

TECRİDÜ'İ-KELÂM

(bk. TECRİDÜ'İ-İ-TİKÂD).

et-TECRİDÜ'S-SARİH

(التجريد الصريح)

Buhârî'nin

el-Câmi'u's-şâhih'inin

Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî

(ö. 893/1488)

tarafından yapılan muhtasarı.

Tam adı *et-Tecdîdü's-şarih li-eḥâdişî'l-Câmi'i's-şâhih*'tir. Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*'te bir hadisi çeşitli yerlerde değişik isnadlarla tekrar ettiğinden eserdeki hadislerin yerlerinin eksiksiz tesbit edilmesi kolay olmadığı gibi sahâbe ve tâbiin sözleri hariç muallak, mütâbi' ve mükerrerlerle

birlikte kitapta 9082 rivayetin ve 25.000'den fazla isnad zincirinin bulunması eserden yararlanmayı güçleştirmektedir. Bu güçlüğü gidermek amacıyla erken dönemlerden itibaren muhtelif çalışmalar yapılmış, bunlardan bazılarında tekrarlar ve isnadlar gibi sadece hadis uzmanlarını ilgilendiren hususlar ayıklanmıştır (Buhârî muhtasarları için bk. Sezgin, I, 126-128). Zebîdî'nin *et-Tecridü's-sarih'i Şahîh-i Buhârî*'nin en meşhur muhtasarlarından. Müellif, 24 Şâban 889'da (16 Eylül 1484) tamamladığı eserinde (Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, II, 513), *el-Câmi'u's-sahîh'i* kullanmanın güçlüklerine işaret ettikten sonra ondan âzami ölçüde istifadeyi sağlamak amacıyla hazırladığı muhtasarın özelliklerini belirtmiştir. Zebîdî'ye göre Buhârî'deki hadislerin sıhhati bilindiğinden ondaki hadislerin yalnız asıllarının öğrenilmesi yeterlidir (a.g.e., I, 17). Bu sebeple Zebîdî sahâbi râvisi dışında hadislerin senedlerini çıkarmıştır. Bir hadisi genellikle ilk geçtiği yerde yazmış, tekrarında ziyade varsa onu zikretmiştir. *el-Câmi'u's-sahîh'te* önce muhtasar şekilde verilen bir hadisin daha sonra mufassal olarak tekrar edilmesi halinde ikincisini kaydetmiştir. Eserde sadece muhtasar ve merfû hadislerin alınacağı, muallak rivayetler gibi münkatî olanların, içinde Resûl-i Ekrem'in anılmadığı sahâbe ve tâbiîn sözlerinin ve mükerrerlerin terk edileceği belirtildiğinden (a.g.e., I, 17-18) *el-Câmi'u's-sahîh'te* mevcut 9082 rivayetten *et-Tecrid'e* 2230 hadis alınmıştır. Ancak Ahmed Naim ve Kâmil Miras'ın da belirttiği gibi Zebîdî bu kurallara tamamen uymamış, bazan mevkufl ve muallak haberleri zikretmiş (*Tecrid Tercemesi*, II, 378; III, 282), anlam kaybına yol açacak derecede ihtisara gitmiş (a.g.e., II, 825; III, 86, 369, 375, 386; VI, 151, 154; VII, 334), bazan da mufassal hadis yerine muhtasarını tercih etmiştir (a.g.e., III, 179).

et-Tecridü's-sarih, tertibi açısından kullanışlı olmakla birlikte *el-Câmi'u's-sahîh'in* bazı önemli özelliklerini yansıtmamaktadır. Meselâ Buhârî'nin bab başlıklarında fikhî kanaatini belirtmek için kaydettiği âyetlerin, muallak hadislerin, sahâbe, tâbiîn ve meşhur imamların sözlerinin hazfedilmesi, hem hadislerle âyetler arasındaki ilginin kopmasına hem de konu bütünlüğünün kaybolmasına yol açmıştır. Ayrıca bazı babların tamamen çıkarılmasıyla eserin bütünlüğünü bozacak derecede aşırı ihtisar yapılmıştır (örnekler için bk. a.g.e., VII, 334, 371; VIII, 37). Nitekim Ahmed Naim ve Kâmil Miras, anlaşılır bir ter-

cüme yapabilmek için zaman zaman *el-Câmi'u's-sahîh'ten* ilâvelerde bulunma gereğini duymuştur (a.g.e., II, 825; III, 369, 375, 386; XI, 178-179). *et-Tecridü's-sarih* büyük bir şöhret kazanmış, muhtelif çalışmalara konu olmuş ve birçok defa neşredilmiştir (Bulak 1285, 1287, 1312, 1322; Kahire 1306, 1312, 1323, 1335, 1347; Dımaşk 1404; nşr. İbrâhim Bereke, Beyrut 1405/1985, 1412/1992; nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ, Dımaşk 1409/1988, 3. bs.; nşr. İmâd Âmir, Kahire 1415/1994; Riyad 1415/1994). Eser Türkçe ve Fransızca (trc. Fevzi Şa'bân, Beyrut 1993) gibi dillere çevrilmiştir.

Şerh, Tercüme ve Muhtasarları. 1. Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî, *Fethu'l-mübdî bi-şerhi Muhtaşari'z-Zebîdî* (I-III, Kahire 1307, 1320, 1323, 1330, 1338, 1345, 1347, 1367-1368, 1374/1955; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1384; nşr. Muhammed Selîm Zeydân, Kahire 1396; nşr. Abdülkâdir Muhammed Ali, Beyrut, ts.; Beyrut, ts. [Dârü'l-ma'rife]; Beyrut, ts. [Dârü'l-irşâd]). *et-Tecridü's-sarih'in* 1322, 1345, 1347 ve 1367 tarihinde müstakil yahut Şerkâvî şerhiyle birlikte yapılan bazı neşirlerinde müellifinin adı yanlışlıkla Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî olarak yazılmıştır. 2. Siddîk Hasan Han, *‘Avnü'l-bârî li-halli edilleti'l-Buhârî*. Bazı kaynaklarda *Kitâbü ‘Uyûni'l-bârî* şeklinde yanlış kaydedilmiştir (IA, II, 772). Şerhin hazırlanması sırasında İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî* ve Şemseddin el-Kirmânî'nin *el-Kevâkibü'd-derârî*'sinden yararlanılmıştır (Bulak 1297, *Neylü'l-evâtâr*'la birlikte; I-II, Bopal 1299, 1307; nşr. Abdullah İbrâhim Ensârî, Devha 1401/1981; I-V, Halep 1404/1984). 3. Babanzâde Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. *et-Tecridü's-sarih'in* Türkçe'deki en önemli tercümesi ve şerhidir. Ahmed Naim, *et-Tecridü's-sarih'in* baş tarafından 199 hadisi *Sirât-ı Müstakîm* (sy. 120-151, 1326 r./1328-1327 r./1329) ve *Kelime-i Tayyibe* (sy. 1-8, 1328/1330) dergilerinde neşretmişti. Diyanet İşleri Reisliği adına tercüme görevi resmen kendisine verildikten sonra eseri tercüme ve şerhetmeye başlamış, 477 hadisi hadis usulüne dair önemli bir mukaddimeyle birlikte iki cilt halinde yayımlamış (İstanbul 1346/1928), hazırladığı III. cilt neşredilmeden vefat etmiştir (1934). Bunun üzerine tercüme görevi tamamlama görevi kendisine verilen Kâmil Miras III. cildi gözden geçirip yayımlamış, geri kalan kısmın neşri 1948'de tamamlanmıştır (III. cilttekiler dahil Ahmed Naim'in tercüme ettiği hadis sayısı

589'dur; ancak bazı hadisler birleştirilerek verildiğinden bu sayı neşirde 574 olarak görünür). Mücteba Uğur ve Cemal Sofuoğlu tarafından *Tecrid Tercemesi*'ne dair bir kılavuz hazırlanmıştır (Ankara 1975, *et-Tecridü's-sarih*'le birlikte). 4. İbn Kâsım el-Gazzî, *Şerhu Muhtaşari'z-Zebîdî*. Bu adla bir şerhin yazıldığından söz edilmiş (Siddîk Hasan Han, I, 2; Sandıkçı, s. 60; IA, II, 772) ve şerhten seçilen bazı açıklamalar *et-Tecrid*'le birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1347). 5. Mahmûd Emîn en-Nevâvî – Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Muhtâr mine't-Tecridi's-sarih li-eḥâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh*. Ezher öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanan eser *et-Tecrid*'den seçilmiş kırk hadisi ve bunların Şerkâvî tarafından yapılan şerhlerini içermektedir (Kahire 1955, 1958). 6. Mehmed Vehbi Efendi, *Sahîh-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Muhtasarı* (I-IV, İstanbul 1966, 1981). *Şahîh-i Buhârî*'den yapılan bir muhtasardan çok Zebîdî'nin *et-Tecrid*'inin bir özeti olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserin başlığı, muhtevasında *et-Tecridü's-sarih*'ten farklı hadislerin bulunmayışı da bunu doğrulamaktadır. 7. Abdullah Feyzi Kocaer, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh* (Konya 2003, 2004, 2009; I-II, İstanbul 2004). *et-Tecridü's-sarih'in* tercümesi olan bu eserde hadisler hakkında çok az izahat verilmektedir. Ancak hadislerin hem eser içinde ilgili olduğu diğer hadislerle atıf yapılmakta hem de Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh'i* ile Mâlik'in *el-Muvaṭṭa'*'ında geçip geçmediği belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-sarih li-eḥâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh* (nşr. İbrâhim Bereke), Beyrut 1992, I, 17-20; II, 513; *Tecrid Tercemesi*, I, s. IV-VII, XII; II, 378, 825; III, 86, 179, 282, 369, 375, 386; VI, 151, 154; VII, 173, 334, 371; VIII, 37, 51, 209; XI, 163, 178-179; ayrıca bk. Mukaddime, I, 2, 3, 4; *Keşfü'z-zunûn*, I, 554; Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî, *Fethu'l-mübdî bi-şerhi Muhtaşari'z-Zebîdî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 2-3; Siddîk Hasan Han, *‘Avnü'l-bârî li-halli edilleti'l-Buhârî*, Halep 1404/1984, I, 2; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 263-264; *Hedyyetü'l-‘arifin*, II, 300; Mahmûd Emîn Nevâvî – M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Muhtâr mine't-Tecridi's-sarih li-eḥâdîsi'l-Câmi'i's-sahîh*, Kahire 1377/1958, s. 3; Mehmed Vehbi, *Sahîh-i Buhârî Tecrid-i Sarîh Muhtasarı*, İstanbul 1966, I, 3-4; Sezgin, *GAS*, I, 126-128; Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, s. 60, 80, 82, 112; Hüseyin Hansu, *Babanzâde Ahmet Naim: Hayatı, Fikirleri, Eserleri ve Hadisçiliği* (yüksek lisans tezi, 1996), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 65, 99, 101, 102, 105; Kasım Kufuralı, "Buhârî", *IA*, II, 772; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-sahîh", *DİA*, VII, 115-116.

